

APA ÉS FIA

I.

Többféle „apák és fiúk” van, s valahogy mindegyikkel kapcsolatban vagyok.

Az első és irányadó Turgenyev regénye, amely számos értelmezés mellett valószínűleg és végső soron a szeretetről szól, s arról, hogy a korok eszméi közötti törést végül mégis apák és fiúk hidalhatják át, amikor olykor-olykor sikerül a két partról elindulva, valahol a háborgó idő fölött találkozniuk.

Kevésbé ismert, ám annál tanulságosabb Kornitzer Béla interjúsorozata. A magyar *Apák és fiúk* 1940-ben jelent meg, és valószínűleg megmentette szerzője életét. Az elsősorban, de nem kizárólag főnemesi, nemesi családok ifjabb tagjaival készült beszélgetések szerkesztett változatában a kérdezettek apa-fia kapcsolatokról nyilatkoznak, olykor neobarokkos túlcsoportulással. Dr. vitéz József Ferenc főherceg ő királyi fensége írja az ajánlást, valamint dr. Sipöcz Jenő, Budapest székesfőváros volt főpolgármestere a bevezetőt. Elsőként maga Horthy Miklós fest képet apjáról, vitéz nagybányai Horthy Istvánról. Mindez pedig vélhetőleg jót tett a szerző menlevelének. Ahogy azonban a világnak ezen az alsó fertályán ez lenni szokott, a szerzőt a túlélés gyanúba keverte. Még az utolsó pillanatban, 1947-ben Amerikába megy, ahol rövidesen, 1952-ben kiadja az *Amerikai apák és fiúkat*, majd öt amerikai elnökkel ismétli meg ugyanazt a családi interjút (Truman,

Eisenhower, Kennedy, Johnson és Nixon), amit még Magyarországon.

Kornitzer a magyar és amerikai változatban egyaránt elfogadja interjúalanyainak inkább apologetikus viszonyát apjuk iránt, és jól mondja dr. Sipöcz, így ez bizony korántsem Turgenyev. Kornitzer egyetlen mondatral sejteti, hogy a viszony egyáltalán nem olyan egyszerű, ahogy azt a fiak, a társadalmi elvárások okán, láttatni akarják: „Ám a kellemes és az előnyös motívumokban, amelyek uralkodni látszanak a nagy ember fiának életében, tárgyilagos szemlélet folytán okvetlenül meg kell látnunk a születési előnynek az árnyoldalait, a hátrányait is. Azt, hogy az apa, az egyéniség, a nagy név tekintélye sokszor ólomsúlyként nehezedik a közvetlen melléje állított fiára. A magasba szökkenő sudár tölgy mellett nehéz feladat magasnak látszani” – írja a magyar zsidó, később amerikai újságíró, Kornitzer Béla, akinek nincs Wikipédia-szócikke.

A harmadik „apák és fiúk” már egész közelről érint, jóllehet meg voltam kissé sértődve, hogy édesapámat és engem név szerint nem említett. Grezsa Ferenc pszichiáter és önnön foglalkozásának esettanulmánya a *Magyar Fórum*ban 1990. március 31-én, Csurka István hungarista hangján valami olyasmit üvöltött bele a médiatérbe, hogy a volt bolsevikok és kommunisták leszármazottai zsidó hazaárulók (így valahogy, már amennyiben egy üvöltést érteni lehet), hiszen az SZDSZ vezetői – mások tehát már definíció szerint sem lehetnek. Jóval később („Bármi-kor bejöhet”, 2007. szeptember 7.) aztán egy névtelen szerkesztőségi cikkben a *Demokrata* című folyóirat folytatta, szépen kiegészítette Grezsa elmefutását, és megkésett „elégítelt” szolgáltatott Bretter Györgynek, a „foxi-ma-xi” „»filozófusnak«” (filozófus idézőjelben!), amikor „vérgőzös leninistaként” Heller Ágnes, Vajda Mihály, Fehér Ferenc, Bence György, Tamás Gáspár Miklós társaságában emlegeti.

Annyi igazság szorult a gyűlöletbeszédbe, hogy Bretter Györgyöt egy személyben valóban a Lukács-tanítványok, vagyis a Budapesti Iskola valamiféle leágazásának tekinthetjük: erről alább még lesz szó.

II.

Napra pontosan emlékszem politikai születésem pillanatára. 1968. augusztus 23. volt, és én alig múltam tízéves. Ahogy szokott, megrekedt a súlyos meleg a Hargita aljában. A nyarat ezúttal is Zsögödön, a családi házban töltöttük. Ebből a házból indult el – ebben az évben – Urszuly István gyászmenete is, ami az egyik legszebb magyar esszét ihlette. Édesapám írta, a címe *Temetés Zsögödön* (1969-ben jelent meg). Azon az augusztusi délutánon édesapám gondterhelt volt, mégis sétálni vitt az Olt partjára. Szerettem vele sétálni, Kolozsváron is, mikor a bélyegyűjtő klubba mentünk kézen fogva, minden vasárnap dél előtt, miközben ő „bizgette” a kisujjamat.

Most azonban semmi ilyesmiről nem lehetett szó – éreztem már, hogy itt nem önfeledt vasárnapi sétára indultunk.

Leértünk a folyópartra, ami ezen a helyen inkább még csak patakpart volt. Az Olt itt nem hömpölyög olyan szélesen, mint Nicolae Ceaușescu szűkebb pátriájában, Olténiában, ahová évtizedek múltán vetődtem el, ekkor azonban még távoli, mitikus ködbe burkolózott a számomra. A mondat, ami ott és akkor elhangzott, örökre rögzült bennem, mint méröldkő egy olyan úton, amelynek kanyargását akkor nyilván még csak nem is sejthettem. „Fiam – hangzott a komor szó –, lehet, hogy háborúba kell mennem.”

A mondat értelmét fölfogtam, de a magyarázatát csak sok-sok évvel később leltem meg.

1968. augusztus 22-én éjfélkor a Varsói Szerződés csapatai átlépték a csehszlovák határt, hogy letörjék a prágai tavaszt, a létező szocializmus humanizálásának utóbb illúzióknak bizonyult kísérletét. Köztudomású, hogy Románia nem csatlakozott a bevonuló csapatokhoz. Ceaușescu ekkor a Szovjetunióval való nyílt szembenállását demonstrálta, és evvel elnyerte a nyugati hatalmak szimpátiáját – amelyek a szovjet blokk bomlásának kezdetét vélték fölfedezni az ellenállásban –, mindezt pedig úgy, hogy közben szert tett a közvélemény széles körben osztott jóváhagyására is. Ceaușescu maga is aktívan dolgozott azon, hogy megnyerje magának a legkü-

lönfélébb társadalmi csoportokat, és a hatvanas évek legvégén, 1970-ben a magyar kisebbség is számos kulturális intézményhez jutott (egyebek mellett *A Hét* című folyóirat indult el ekkor, ahol később Baróti Pál, édesapám bátyja is dolgozni fog).

Ha valaki viszont szeretné valamivel részletesebben megismerni ezt a korszakot, Tamás Gáspár Miklós írását ajánlom a figyelmébe.¹ TGM cikke teljesen véletlenül és kísértetiesen cseng egybe írással, már csak azért is, mert a 70-es évek romániai magyar értelmiségének – nem nacionalista alapú – emancipációs kísérletét Bretter Györgyhez, vagyis az édesapámhoz köti – teljes joggal. „Magyarok lesztek, ha szabadok vagytok”, idézi föl Bretter ajánlatát TGM. Tehát, azt hiszem, még gyerekfejjel is jól értettem az apai törekvést, amit a magam módján később folytatni igyekeztem.

Amikor azonban édesapám ott, az Olt partján, a közelgő háborút emlegette, akkor nem a kétségbeesés beszélt belőle, jöllehet nem emlékszem, hogy különösebben lelkes lett volna..

Azt sem hiszem, hogy kommunista elkötelezettség hajtotta abban, hogy vállalja a rá eső felelősséget.

1968 áprilisában, pár hónappal az emlegetett séta előtt, éppen befejezett egy rövid kis írást a francia kommunista Louis Althusser-ről (ez aztán az *Itt és Mást* című posztumusz kötetében jelent meg).² Ez nem apologetikus, hanem igen kritikus írás, amely a korabeli marxista zsargont is számos helyen odahagyja. Fordulati feljegyzésnek nevezhető, ami pontosan jelzi, hogy szerzőjét mi fogja a közeljövőben foglalkoztatni.

Althusser – mondja Bretter György – abban téved, hogy a történelmi időt előre meghatározott medernek fogja föl, amelyben nincs helye semmiféle szubjektivitásnak. Az én, az egyediség, de még a közösséggé összekapcsolódó egyedek sem tesznek egyebet, mint végrehajtják a történelmi idő akaratát, s vol-

1 „Magyarnak lenni Romániában”. *Transindex*, 2014. július 4. (<http://tgm.transindex.ro/?cikk=1250>).

2 „Néhány észrevétel Althusser elméleti felfogásáról”, in i. m. *Kritérion*, Bukarest, 1979.

takeppen nem is léteznek, legalábbis a tudományos vizsgálódás (ami itt a történelmi materializmust jelenti) számára. A filozófia viszont törődik valamelyest a szubjektivitással, illetve az egyénnel, amikor az egyén politikai tevékenységével foglalkozik. „A filozófiában szubjektívizálódik a tudományban megmerevített társadalmi élet, és ami elveszett a révnél, megtérül a vámnál: a *homo politicus* valahonnan kívülről, de megfigyelheti a *homo practicus*t, amint éppen átszűri magán, vagy inkább átereszt magán az objektív folyamatokat” – mondja nem kevés szarkazmussal Bretter, miközben félreérthetetlenül – és a kor nyelvéhez viszonyítva még meglehetősen világosan is – kijelöli saját filozófiájának nyomvonalát. Filozófiájában az egyén, a szubjektivitás és végső soron a *homo politicus* leírása a célja. Althusser „elméleti antihumanizmusával” szemben „filozófiai humanizmusra” törekszik.

Bretter György számára teljesen természetes volt hát, hogy ne zárkózzék el a politikától, egy olyan korban, amikor annak művelésére csak ideológiailag fölkent kegyeltek kaphattak engedélyt, ugyanakkor nyilván soha nem juthatott el a politikáig, legföljebb a prepolitikai erkölcsi dilemmáig.

Attitűdjét egy hosszabb, eddig ismeretlen írásával szeretném megvilágítani, amely a műfaja szerint politikai kroki, stílusa pedig hamisítatlanul Bretter György-i, élvezete pedig eddig csak az állambiztonsági tiszteknek adatott meg.

III.

1977. május 21-én hagyták jóvá Bretter György informatív követésének dossziéját (*Dosar de Urmărire Informațională* – D. U. I.). A dosszié egy olyan dokumentummal indul, amelyik még a megnyitás előttről, 1976. július 15-ről származik. Ez a dokumentum Bretter György saját kezű följegyzése egy határincidensről, ami vele és családjával esett meg tíz nappal korábban, július 5-én. Érvényes útlevelek birtokában nem engedtek be minket Magyarországra, és édesapám tíz nappal később újra útlevélért folyamodott, előtte azonban be

kellett számolnia, hogy mi történt, miért nem utazott el korábban.³

„Alulírott Bretter György, a Gheorghe Dima Zenekonzervatórium adjunktusa a következő eseményről számolok be: július 5-én Csehszlovákiára és Magyarországra érvényes útlevél birtokában átkeltünk a román határon, miután a magyar határőr megállított bennünket, aki a következőket mondta:

- Beszél magyarul?
- Igen – válaszoltam.
- Bretter György?
- Igen – válaszoltam.

Ezek után hosszan nézte az útlevelet, és távozott vele. Vártam úgy háromnegyed órát, miközben a román vámosok és határőrök folyton kérdezték, »mi történt?«, »miért nem engedik, hogy átmenjenek?«.

Miután eltelt ez az idő, megkérdeztem az említett határőrt:

- Miért nem adja vissza az útlevelet?
- Nem adjuk, mert majd az őrnagy úr adja vissza, mert nem léphetnek Magyarország területére.

Teljesen megrökönyödtem, és megkérdeztem:

- Miért nem?
- Erre nem válaszolok – mondta, és távozott.

Ekkor megjelent egy őrnagy, és azt mondta: »Megpróbálom mindenképpen tisztázni az esetet, és legalább egy Csehszlovákiára érvényes tranzitvízumot szerezni.« Két óra múlva, állítása szerint, miután felvette a kapcsolatot a Belügyminisztériummal, azt mondta, hogy ez nem sikerült.

Miután hazatértem, és a szabályoknak

³ Az alábbiakban a Bretter György által kézzel írt szöveget közlöm, amelyet magam fordítottam magyarra.

megfelelően leadtam az útlevelemet a rendőrségen, sokat elmélkedtem a számomra nagyon megalázó ügyön, annál is inkább, mert édesanyám Debrecenben várt, hogy újra találkozzunk. A legfantasztikusabb magyarázatok kergették egymást a fejemben, folyton csak megpróbáltam megérteni az esetet. Két hipotézisre gondoltam.

1974-es magyarországi tartózkodásom alkalmával sürgősséggel kórházba utaltak, hogy veseműtétet hajtsanak végre rajtam, ami a jobb vesém eltávolítását jelentette, s amit elfogadtam. A műtét után megjelent egy Nagy nevű ember, aki nem tűnt túlságosan betegnek, és aki azt állította, hogy a Belügyminisztériumban dolgozik. Állandóan körülöttem forgolódott, és amennyire állapotom engedte, még beszélgettem is vele. Megemlítettem neki, hogy nem értek egyet avval, hogy egyes barátaimat nemrég eltávolították állasukból.

És ezzel áttérek a másik hipotézisre. Ezeknek a barátaimnak – a Lukács-iskola, vagy ahogy nevezik őket, a Budapesti Iskola – 1968-ban konfliktusuk támadt a hatóságokkal, minthogy nem értettek egyet a csehszlovákiai bevonulással. Akkor kirúgták őket a pártból. A következő években kifejtették azon véleményüket, hogy a magyarországi szocializmusnak új utakat kell találnia, s amikor észrevették, hogy az »új gazdasági mechanizmus« meg fog bukni, mert a magyar gazdaság túlságosan szovjet függőségbe került, az önálló út fontosságát hangsúlyozták. Több könyvet megjelentettek, amelyek Marx szocializmusról és kommunizmusról alkotott véleményét magyarázták. Az »új gazdasági mechanizmus« bukása után őket is »lefejezték«. Én, aki barátságot ápoltam ezekkel a gondolkodókkal, és könyveikről recenziókat írtam, leveleztem velük, ráadásul a Kriterionnál Lukács György írásaiból szerkesztettem kötetet, amit visszautasítottak az általam írt bevezető miatt, és aki nem változtattam meg véleményemet erről az esetről, azt hittem, ez volt az oka annak, hogy nem engedtek be Magyarországra.

Mindez azonban fantazmagóriának bizonyult. Édesanyám meghallgatást kért a ma-

gyar Külügyminisztériumban, leírta a helyzetet, és miután másnapra visszahívták, azt mondták neki, hogy a minisztérium sajnálja az esetet, ami abból fakadt, hogy a határőrnek valami gyanúsnak tűnt az útlevéiben, és nem értett bizonyos bejegyzéseket (a gyerek fényképe, az útlevél meghosszabbítása '74-ben). Ugyanakkor közölték velem, hogy semmiféle korlátozás nincs érvényben a magyarországi beutazásomat illetően.

Ennek alapján kérem, hogy újra állítsák ki útlevelemet, hogy elutazhassak, és eltölthessem szabadságomat.

Cluj-Napoca, 1976. VII. 15.”

IV.

A marxizmust már csak annak a történelemtől elköszönő, vicces formájában örököltem meg.⁴ Ez azonban nem lehetett volna így, ha az apák nemzedéke, még az ideológián belül, nem végzi el annak kritikai lebontását. Édesapám az ideológiakritikáig jutott el – ahogyan ezt az imént Althusser kapcsán megmutattam –, így számomra a politikai önkifejezés már természetes volt. Édesapám a történelmi materializmus megkerülésével a szubjektum visszavételéért folytatott tragikus küzdelmet (lásd gyönyörű paraboláit, mindenekelőtt az *Ikarosz legendáját*);⁵ számomra az egyén autonómiájáról értekező John Stuart Mill volt a mérvadó olvasmány. Ő a humanizmus filozófiai nyelvének megteremtésén fáradozott, s én, ennek a nyelvnek valamelyest már a birtokában, az emberi jogok törvényeibe igyekeztem áttemelni.

Kanyarodjunk hát vissza Turgenyevhez. Apa és fia, két generáció nyelvi különbségében testet öltő ellentéte – amit végül a szeretet látszólagossá tesz –, mégis az apa által megteremtett morális mércéhez igazodik, és anélkül még csak ellentét sem lehetne.

4 Édesapám Tamás Gáspár Miklóst kérte meg, hogy segítsen felkészülnöm a filozófiai felvételire, de amikor Gazsi kifigurázta a marxista-leninista tankönyvet, jobbnak látta, ha ezt tovább nem erőlteti.
5 Eredetileg a *Korunk* 1967/3. számában jelent meg.